

NAHÇIVAN'IN ESKE SANAT ALANLARININDAN*

THE AREA ANCIENT ART OF NAKHCHIVAN

ДРЕВНЕЕ РЕМЕСЛО НАХЧЫВАН

Togrul HALILOV**

ÖZET

Makalede Nahçivan'da kemikçiliğın, taş işlemenin ve seramikçiliğın durumu öğrenilmiştir. Onların Nahçivan'ın en eski sanat alanlarından olduğu belirlenmiştir. Seramik, taş ve kemik ürünleri boyutu, biçimi, üzerindeki desenleri, yapıldığı malzeme ve teknolojisine rağmen bir-birinden farklıdır. Nahçivan seramikçilerinin yapmış olduğu kil kaplar sofraya ve ya mutfak seramiği olmak üzere iki gruba ayrılıyor. Onların benzerleri Güney Kafkasya ve Ortadoğudaki aynı çağın yapılarında, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu'nun arkeolojik materiallarında bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Nahçivan, kemikçilik, seramikçilik, taş işleme

ABSTRACT

The article studies the bone development, stone working and pottery in Nakhchivan. It was defined that bone development and pottery was one of the ancient craftsmanship areas in Nakhchivan. The bone, stones and pottery products differed from one another in their size, shape, ornaments on them, the material they were made of and the technology. The pottery products made by Nakhchivan potters were divided into two groups-welfare and kitchen ceramics. Their similar monuments in the South Caucasus and the Middle East in the same period, the archaeological materials found in the Urmia basin and Eastern Anatolia.

Key Words: Nakhchivan, Bone development, Pottery, Stone working,

АННОТАЦИЯ

В статье изучалось древнее ремесло Нахчыван. Гончарство, обработка кости, обработка камня. Их творчества древнего Нахчывана, в котором определены сферы. Керамика, каменные и костяные изделия, размер, форма, над узором, несмотря на то, что материалы и технологии отличаются друг от друга. Керамикаşi-iağının глиняной посуды на кухне или выделяются две группы по керамике быта, который является Нахчыван. Их аналогов на археологические материалы Южном Кавказе, Ближнем Востоке, Бассейна Урмия и Восточной Анатолии.

Ключевые слова: Нахчыван, Обработка кости, Гончарство, Обработка камня

* Bu çalışma Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı himayesindeki Bilimin Gelişmesi fonunun mali yardımı ile gerçekleştirilmiştir – Grant № EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5

** Doç. Dr., AMEA Nahçivan Bölümü. Email: x.toqrul @ gmail.com

GİRİŞ

Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin eski ve zengin tarihi vardır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin topraklarında yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan maddi kültür örnekleri bunu kanıtlıyor. Arkeolojik kazılar sırasında bulunan çeşitli biçimli arkeolojik bulgular (emek aletleri, silahlar, süs eşyaları vb.) bu topraklarda eskiden insanların çeşitli sanat alanları ile uğraşmış olduğunu kanıtlıyor. Seramikçilik ve kemikçilik bu tür eski sanat alanlarındandır.

1. Kemikçilik

Kemikçiliğin tarihi Palaeolitik çağından (Kaba Taş çağı) başlanır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin topraklarında en eski kemik ürünler Orta Paleolitik çağına ait Kazma mağarasında bulunmuştur. Bu yerleşim yeri 1983 yılında M.M. Hüseyinov ve E.Q.Caferovun yönetimindeki paleolitik arkeolojik araştırması sırasında bulunmuştur. 1987-1990 yılları arasında yerleşim yerinde E.Q.Caferovun, 2008-2011 yıllarında ise A.E.Zeynalovun yönetimi altında arkeolojik kazılar yapılmıştır. Yapılan arkeolojik araştırma sırasında Kazma mağarasından işlenmiş iki kemik malzeme bulunmuştur. Onlardan birinin yüzü tam sonuna kadar, diğeri ise kısmen delinmiştir. Tam delinen kemik ceylanın aşık kemiği olmuştur .

Nahçıvan'daki Kalkolitik çağına ait I Kültepenin Kalkolitik çağı tabakasından kemikçilik sanat alanı ile ilgili arkeolojik malzemeler bulunmuştur (Abibullayev, 1982: 65). Onları biz ve iğneler, kaşovlar ve diğer arkeolojik malzemeler oluşturuyor. Bizleri hazırlamak için hayvanın namlu kemiği dikey parçalanmış ve ucu sivri el tutan bölümü pürüzsüz yapılmıştır.

Nahçıvan'daki Erken Tunç çağına ait yerleşimlerden işçi aletleri ile yanısıra kemikten yapılmış ok uçları da bulunmuştur. I Kültepe (Habibullayev, 1959: 53), II Kültepe (Seyidov, 2003: 102) yerleşimlerinden bulunmuş kemik ok uçlarının benzerleri Kobustan (Muradova, 1979: 73, 74), Babaderviş (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 175) , Karaz (Koşay, Turfan, 1959: 394) yerleşimlerinde tesbit olunmuştur. Erken, Orta ve Son Tunç çağında Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da metalürjinin gelişimi ile ilgili olarak kemikten yapılmış iş aletleri ve silahlardan kullanılmaya azalmıştır. Bu döneme ait kemik malzemeler (ok uçları, iş aletleri) I Kültepe (Abibullayev, 1982: 153), II Kültepe, Kızılburun (Aliyev, 1977: 95, 96) yerleşimlerinde bulunmuştur. Kemik biz ve iynelerin, ip eyirmek için yapılmış aletin benzerleri Üzerliktepe (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 110), Göytepe (Brown, 1951 p. 13) ve diğer yerleşimlerde bulunmuştur. İp eğirmek için yapılmış alet büyükbaş hayvanın epifizinden yarımşer biçimde kesilmiş ve ortasında ikili delik açılmıştır.

2. Taş İşleme

Bu sanat alanının tarihi paleolitik çağından başlayıp, sonraki dönemlerde de olmuştur. Tüm tarihi çağlarda insanlar obsidyen, çakmaktaşı vb. gibi taşları kullanarak iş aletleri ve silahlar yapılmıştır. İlk basit iş aletleri balta, kaşağı ve biz olmuştur. Sonraki dönemlerde balta, kaşağı ve bizle yanısıra insanlar taştan habbe (tane) taşı, sürtgeçler (rende), kurulum orak dişleri vb. gibi yeni türlü iş aletleri, ok uçları, boncuklar vb. yapmışlardır. Habbe (tane) taşları iki gruba ayrılıyor. Birinci gruba dahil olan habbe (tane) taşları kayak biçimli yapılmıştır. Bunların kaidesi yarımkonsentrik, üst kısmı çukur yapılmış, her iki taraftan uçları yukarıya doğru eğilmiştir. İkinci gruba oval biçimli habbe (tane) taşları dahildir. Oval biçimli habbe (tane) taşlarının üst bölümü yassı, kaidesi kabarık yapılmıştır. Sürtgeçler

(rendeler) uzun biçimde yapılmıştır. Bu arkeolojik malzemelerin kullanılan yüzü yassı, kullanılmayan yüzü ise kabarıktır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki Kazma mağarasında bulunmuş M.Ö. 80-90 bin yıla ait (Djafarov, 1992: 270 - 274). musteriye ve levallasiyen sivri uçluktan, kaşğılardan, bıçaklardan oluşan arkeolojik bulgular teknik ve tipolojik özelliklerine göre Azılı ve Tağlar mağaralarında bulunan taş emek aletleri ile benzerlik teşkil etmektedir (Djafarov, 1989: 89 - 95).

3. Seramikçilik

Seramikçilik gilin özel formaya düşürülmesi ve özel pişirilmesi ile ilgili sanat alanıdır. Bu sanat alanı ile öncelikle (neolitik ve kalkolitik çağlarında) bayanlar uğraşmışlardır. Seramikçiler tarafından yapılmış kase, çömlek ve b. türlü kaplar tarım, sofraya ve ya mutfak seramiği olmak üzere iki ana gruba ayrılıyorlar. Kil kaplar boyutu, biçimi, üzerindeki desenleri, hazırlandığı malzeme ve teknolojisine göre birbirinden farklıdır. Bu sanat alanındaki teknolojik sürecin araştırılmasında bize yardımcı temel maddi kültür örnekleri seramik fırını ve kil kaplar oluşturuyor. Yapılan arkeolojik kazılar sırasında Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde olduğu gibi (Aslanov, Vaidov, İone1959: 44, 45; Orucov, 1989: 31) Nahçıvan'da da seramik fırının kalıntıları tespit edilmiştir. Bunların ancak az bir kısmı iyi kalmıştır. Tüm fırınların kap biriken kısmı tamamen dağılmıştır. Yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında Nahçıvan'daki II Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağına ait VII, XI inşaat katından dikdörtken biçimli, bir kameralı seramik fırının kalıntıları bulunmuştur (Seyidov, 1993: 24, 123). Bu yerleşim yerinin VII inşaat katından bulunmuş benzersiz seramik fırının kalıntılarında şimdilik Güney Kafkasya arkeolojik yerleşimlerinde rastlanmamıştır.

3. 1. Kil kapların yapımı

Seramik sanatının önemli konularından birini çeşitli biçimli kil kapların nasıl yapıldığını öğrenmek oluşturuyor. Kapların yapılmasında ve süslenmesinde işçi aletleri önemli bir yer tutuyor. Seramikçi emek aletinin yardımıyla yaptığı kabın üzerini belli bir anlamda, çeşitli biçimli desenlerle süslemiştir. İhtimal ki, kapların süslenmesinde kullanılan işçi aletleri taştan, kemikten, ağaçtan ve metalden yapılmıştır. Ağaç aletlerin uzun süre toprağın altında kalabilmesi sonucunda şunlar günümüze kadar gelip ulaşmamıştır.

Nahçıvan seramikçileri tarafından kil kapların yapımında emek aletleri ile yanı sıra seramikçiler tarafından kilin yoğrulması (hazırlamak), kapların kurutulması alanındaki teknolojik gelişmeler de önemli yer tutmaktadır. Kapların yapımı teknolojisine dikkat edersek görürüz ki, öncelikle üretim için yararlı olan kaliteli kum bulunmuştur. Kumun yapısının sağlam ve kaliteli olmasına önem verilmiştir. Bu nedenle çeşitli kilden yapılmış kapların içeriği birbirinden farklı olmuştur. Kapların yapıldığı kilin kaliteli olmasını arttırmak için onun bünyesine saman, iri ve küçük kum taneleri katılmıştır. Yüksek kaliteli kilden yapılmış kaplar daha çok yararlı olmuştur. Kapları üretirken onların biçimlerine özel dikkat edilmiştir. Kabı belli biçimde yapıldıktan sonra onu fırında pişirirken çatlamaktan korumak için özel yöntemler kullanılmıştır. Önce kabı birkaç gün gölge yerde bırakıp hafif kurutmuşlardır. Sonra kabı çeşitli sıcaklığında pişirmişlerdir. Kaplar orta sıcaklıkta (çok yüksek olmayan sıcaklıkta) pişirilirken onun üzeri ve içeriği hisle kaplanmış. Yüksek sıcaklıkta pişirilmiş kapların çoğunluğunu çatlamaktan korumak için cilalama yöntemi kullanılmıştır. Pişirilme sırasında herhangi bir biçime alınmış kap oksitleyici kimyasal sürecin etkisinden çeşitli renkler vermektedir. Bu zaman kabın dış yüzeyi karalmış, iç yüzeyi ise karbon birleşmesinin etkilememesi sonucunda açık renkli kalmıştır. Kabın

pişirilmesi sırasında onun çeşitli renklerde olmasında gilin içerdiği demir tuzları da büyük önem taşımıştır. Pişirilme sürecinde tüm demir tuzları ve diğer birleşikler demir oksidine çevrilerek kabın boyanmasını (renklenmesini) etkilemiştir. Kapların boyanmasında boyak otları ve çeşitli minareller da kullanılmıştır. Markans oksidinden kestane, bakır oksidinden yeşil, demir oksidinden sarı, kobalt oksidinden mavi renkler alınmıştır.

Nahçıvan seramikçileri tarafından kil kapların yapımında uygulanan temel aşamalardan birini onların süslenmesi oluşturuyor. Kapların üzerindeki konsentrik daireler fırın çarkının, kazıma, basma, yapma, mühürleme vb. yöntemi ile vurulmuş desenler ise ustaların çeşitli emek aletleri kullandıklarını kanıtıyor. Kapların süslenmesinde kullanılan geometrik desenler basit ve karmaşık yapıları üzere iki ana gruba ayrılıyorlar. Basit geometrik desenlerden dalgalı, düz ve kırık çizgiler daha çok yaygındır. Birleşik geometrik desenler daire, romp, dörtgen ve üçgenlerin kombinasyonundan oluşuyor. Bu geometrik desenler Nahçıvan'ın eski aşiretlerinin yaşam tarzı, dini-ideolojik görüşleri ve seramikçilerin bu alandaki alışkanlıkları ile ilgilidir. Kabın üzerinde bulunan desenlerin ince ve düzenli olmasında seramikçinin kullandığı desenleme araçlarının mükemmelliği önemli yer tutuyor.

3. 2. Neolit ve Kalkolitik çağında seramikçilik

Nahçıvan'ın Neolit ve Kalkolitik çağı kil kapları saman karışımı olan kilden yapılmıştır. Bunlar esasen açık pembe, kırmızı, bazen ise gri renkte yapılmıştır. Kapların süslenmesinde tümör yapma, memecikşekilli çıkıntılar, dairesel batıklar vb. kullanılmıştır. Bazı kapların üzeri darakbiçimli aletle süslenmiştir. Bu çağda aynı zamanda koyu renkli cilalı ve boyalı gil kaplar da yapılmıştır. Neolit çağına ait kil kaplar I Kültepe yerleşiminin 1”a” tabakasında bulunmuştur (Habibullayev, 1959: 58) I Kültepe (Abibullayev, 1982: 66, 68), Ovçulartepesi (Bahşeliyev, Marro, Aşurov, 2010: 11-15), Halec (Seyidov, Bahşeliyev, Mahmudova, 2010: 68), Karatepe, Sürümcek (Bahşeliyev, Novruzov, 2010: 22, 23), Sederek (Seyidov, Bahşeliyev, 2011: 19, 32) vb. arkeolojik yerleşimlerinde Son Kalkolitik çağına ait boyalı kil kaplar bulunmuştur. Halec (Bahşeliyev, Seyidov, 2011: 77-86), Ovçulartepesi (Bahşeliyev, Marro, Aşurov, 2008: 111-117) seramiğinin benzerleri Güney Kafkasya ve Ortadoğu'daki aynı çağa ait arkeolojik yerleşimlerde, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu'nun arkeolojik bulgularında, özellikle Norşuntepe yerleşiminde bulunmuştur. Ovçulartepesi yerleşiminden bulunmuş bir grup kapların ağzının kenarında "Sioni tipli seramikler" gibi beşdişli tarakla itialik nakış yapılmıştır (Bahşeliyev, Marro, Aşurov, 2010: 12-14). Son Kalkolitik çağında ağzının kenarı çertme teknik yöntemle süslenmiş kil kaplar da yaygındır. Nahçıvanın yanısıra Ağrı dağı çevresindeki aynı çağın yerleşimlerinden de bu tür kaplar bulunmuştur (Özfrat, Marro, 2003: 94).

3. 3. Erken Tunç çağında seramikçilik

Erken Tunç çağında kapların yapılması, süslenmesi Kalkolitik çağla kıyasda daha mükemmeldir, kendi özelliği ile farklılık göstermektedir. Erken Tunç çağında Nahçıvan'da mevcut olmuş “Kür-Aras kültürü”ne ait kil kaplar boz, siyah ve pembe renkli yapılmıştır, onların bir grubu cilalanmıştır. Bu çağa ait kapların kilinin içinde iri ve küçük kum taneleri bulunuyor. İri kum karışımı olan kilden tarımda kullanmak için kil kaplar yapılmıştır. Erken Tunç çağının yerleşimlerini (I Kültepe, II Kültepe, Ovçulartepesi, Mahta Kültepesi, Halec, Erebyengice, Şortepe) birleştiren genel özellik şunlardan siyah cilalı, pembe astarlı kaplar ve yarımşer biçimli simgelerin bulunmasıdır. Bir grup araştırmacılar yarımşer biçimli simgelerin Kalkolitik çağına ait kapların üzerindeki tümör yapmalarının devamı olduğunu, onların üzerinde ufku deliyin yapılması ile oluştuğunu söylemişlerdir (Aşurov, 2002: 21). Bu çağın seramik bulgularının bir kısmında pişmemiş tabakanın olması ve bazı

kapların üzerinde lekelerin kalması seramiğin yapılma teknolojisinde ve pişirme tekniğinde yüksek gelişimin olmadığını kanıtlıyor. İnce duvarlı, iyi cilalanmış kapların yapılması seramiğin yapılma teknolojisinin ve pişirme tekniğinin geliştiğini kanıtlıyor. Erken Tunç çağının özelliklerinden biri de kapların ağız kenarının dikdörtgen biçimde dışa çıkması, kapların iki taraftan iyice şekillenerek, dışarıdan anıpllanması ve elde yapılmış kapların oldukça simetrik, düzenli olmasıdır. Bu çağa ait kapların bazılarının ağız kenarlarının kaba (rels biçimde) yapılması Doğu Anadolu için karakteriktir. II Kültepe yerleşiminde bulunmuş bu tür kapların benzerleri Göytenin Erken Tunç çağı tabakasından da bulunduğu söylenilir (Bahşeliyev, 2007: 108).

Erken Tunç çağında kapların süslenmesinde oval ve ya yuvarlak batıklar, zig-zag işaretler, “S”, “L”, “M”, “Y”, spiral biçimli desenler, kazıma tekniğine ait ornamentler de kullanılmıştır. Üzeri oval ve ya yuvarlak batıklarla süslü kaplar I Kültepe, II Kültepe, I Mahta Kültepesi arkeolojik yerleşimlerinde bulunmuştur (Bahşeliyev, 2004: 50). I Kültepe yerleşiminden bulunmuş üzeri kabartma yöntemiyle “M” biçimli desenli kil kap (Abibullayev, 1982: 133) Yanıktepe yerleşiminde bulunmuş bir grup kaplarla benzerlik oluşturmaktadır (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 89). I Mahta yerleşiminden üzeri kazıma nakışlı kaplar da bulunmuştur (Aliyev, Aşurov , 1992: 38-40). I Kültepe (Abibullayev, 1982: 127), II Kültepe (Seyidov, 1993: 99) yerleşimlerinde tespit edilmiş üzeri zig-zag desenli kil kaplar Güney Kafkasya (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 166), Ön Asyanın arkeolojik yerleşimlerinde bulunmuş (Sevin, Özfırat, Kavaklı: 2000: 852) kil kapların bir grubu ile benzerlik oluşturuyor.

2. 4. Orta Tunç çağında seramikçilik

Orta Tunç çağında Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da seramikçiliğin bağımsız ekonomik alanına dönüştürülmesi sonucunda seramik yapımı hayli gelişmiştir. II Kültepeden seramik mahallesi ve mükemmel yapıli seramik fırınlarının tespit edilmesi (Aliyev1991: 38) kanıtlıyor ki, bu dönemde Kültepe yerleşim yeri önemli seramik merkezi olmuştur. Oradaki seramikçiler kendilerinin verimini ödemekle yanıısıfra, takas için de kil kaplar yapmışlardır.

Orta Tunç çağının kapları kilinin rengine, yapısına ve süsleme tekniğine göre birbirinden farklı iki büyük gruba ayrılıyorlar. Birinci gruba pembe renkte pişirilmiş boya bezemeli gil kaplar içerir. Bu türlü kil kapların yapımı “Boyalı kaplar kültürü” ne aittir. “Boyalı kaplar kültürü”nün yayılma alanını gözden geçirenken bu tür kil kapların yapımını Nahçıvanla yanı sıra, Urumiye, Doğu Anadolu yerleşimleri için de karakterik özellikler taşıdığını görmekteyiz. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde boyalı kapların az bulunmasına rağmen Nahçıvan'n Orta Tunc çağı yerleşimlerinden çok sayıda boyalı kab bulunması dikkat çekmektedir. II Kültepe yerleşiminde kültürel tabakanın boyutuna rağmen araştırmacıların bir grubu "Boyalı kaplar kültürü" nü dört aşamaya ayırmaktadırlar (Aliyev, 1977: 43-89). İlk aşama için monokrom renkli (tekrenkli) boyalı kaplar karakteriktir. Sonraki aşamada polikrom (çokrenkli) boyalı kaplar geniş yayılmağa başlıyor. Monokrom (tekrenkli) boyalı kaplar kırmızı üzerine siyah renkle çizilmiş düz ve dalgalı çizgilerle süslenmiştir. Bazılarında (II Kültepe yerleşiminde bulunmuş) kırmızı boya üzerine beyaz renkli desenler çizilmiştir. Polikrom (çokrenkli) boyalı kaplarda daha gelişmiş ve karmaşık kompozisyonlu desenlemeler yapılmıştır. Onlar zevkle süslenmesi ile farklılaşırlar. Desenler kapların gövdesinin yukarısını kapsayan turuncu-sarı ve beyaz üzerine, başlıca olarak siyah, kırmızı, bazen ise kahverengi, beyaz ve yeşil renkle çizilmiştir. Kapların üzeri kırık hatlar, üçkenlerin arasında çizilmiş küçük daireler, insan, kuş ve hayvan resimleriyle süslenmiştir. Yaygın desenleme motiflerinden biri de, çift siyah çizgilerin arasına alınarak,

birbirinin içerisinde yerleştirilmiş torlu üçgenlerdir. Bu döneme ait olan I Kültepe, II Kültepe, Şahtaktı, Nehecir, Yaycı, Çalhankale vb. yerleşiminde bulunmuş polikrom boyalı kaplar Göytepenin D ve C (Brown, 1951: 21-22), Haftavantepenin V, VI (Edwards, 1981: 187, 237), Dingatepenin IV tabakasından (Hamilin, 1977: p. 126) elde edilen bir grup seramiklerle benzerlik oluşturmaktadır. Nahçıvan'da ve Doğu Anadolu'da polikrom boya bezemeli kaplar geniş yayılsa da Azerbaycan'ın diğer ilçelerinde, Gürcistan'da bu grup kapların tek-tek örnekleri bulunmuştur.

Orta Tunç çağıının ikinci grup seramiği Erken Tunç çağına ait Kür-Aras kültürünün seramiğinin devamıdır. Erken Tunç çağında olduğu gibi gri ve siyah renkli, cilalı, kazıma ve basma ornamentli boyasız kaplar yapılmıştır. Nahçıvan'da basma nakışla süslenmiş ilginç kaplar Nehecir (Seyidov, Bahşeliyev, 2002: 68), II Kültepe (Aliyev, 1991: 53) v.b. yerleşimlerinde bulunmuştur. II Kültüpede bu tip kabın seramik fırınında tespit edilmesi onların yerel ustalar tarafından üretildiğini kanıtlıyor. Azerbaycan'da bu tür seramiğin daha yaygın olduğu bölgeler Mil-Karabağ, Talış-Muğan, Kobustan ve Kuzey-Doğu Azerbaycan'dır.

2. 5. Son Tunç-Erken Demir çağında seramikçilik

Nahçıvan'ın Son Tunç-Erken Demir çağı seramikleri Orta Tunç çağında olduğu gibi küçük ve büyük kumtaneli karışımı olan kilden yapılmış, gri ve pembe renkte iyi pişirilmiştir. Boz renkli kaplar genellikle basit, pembe renkliler ise boyalı yapılmıştır. Bu çağda seramik çarkının geniş kullanılması sonucunda emek verimliliği yükselmiş, ürün üretimi artmıştır.

Boz renkli kaplar dağlık bölgelerdeki arkeolojik yerleşimlerden (Kolani, Sarıdere, Hakkıxlık vb.) çok sayıda bulunmuştur. Onların yapımında Orta Tunç çağıının geleneklerine az raztlanmaktadır.

Boyalı kaplar Araz nehri ve Nahçıvançay nehrindeki I Kültepe, II Kültepe, Şahtaktı, Kalacık, Yurdu vb. yerleşim yerleri ve onlara ait olan nekropollerde çok sayıda bulunmuştur. Araz nehrindeki Son Tunç-Erken Demir çağına ait yerleşimlerden bulunan kil kapların yapımında Orta Tunç çağının gelenekleri daha çok görülmektedir. Son Tunç çağında polikrom (çokrenkli) kaplar daha yaygındır. Onların süslenmesinde, boyanmasında kırmızı, siyah, sarı renkler kullanılmıştır. Erken Demir çağında ise boyalı kil kaplar genellikle monokrom (tekrenkli) yapılmıştır, daha çok kırmızıyı kullanılmıştır. Nahçıvan'daki Son Tunç-Erken Demir çağının boyalı kapları Güney Kafkasya, Doğu Anadolu ve Urmiye havzasının seramiği ile benzerlik oluşturmaya rağmen, bazı özelliklerine göre farklıdır. Bunun temel nedenlerinden biri Nahçıvan'da boyalı kapların bir grupunun yerli üretim fırınlarında, yerli seramikçiler tarafından yapılmasıdır. Bu çağın yerleşimlerinde beyaz boyalı kaplar çok az (I Kültepe, Qazıkhan) görülmektedir. Beyaz boyalı kapların nadir bulunmasının temel nedenlerinden biri Nahçıvan'ın bu tip seramik üretiminin temel merkezi olmamasıdır. Orta Avrupa ve Küçük Asya'dan Çin'e kadar geniş bir alanda yayılmış beyaz boyalı seramiğin üretimi Azerbaycan'da Hocalı-Gedebe kültürü toplumuyla ait olmuştur.

Nahçıvan'ın Son Tunç ve Erken Demir çağı seramik ürünleri içerisinde kadeh, çanak, çömlek ile yanısıra çaydanlık türlü kaplar da önemli yer tutmaktadır. Çaydanlıklar bir kural olarak kabarcık gövdeli, dışı katlanmış ağız kenarlı, lüleli ve kulplu yapılmıştır. Onların bazılarının lüleyinin karşı tarafında kulp yerine delikli, kulakçıkşekilli çıkıntılar yapılmıştır. Şortepe, Qızılburun, I Kültepe, Şahtaktı, Nahçıvan ve b. nekropollerinde bulunan bu türlü

çaydanlıklar (Bahşeliyev, 2004: 138, 139) biçim ve özelliklerine göre Tepehisar, Göytepe, Tepesialk (Aliyev, 1977: 68, 69) vb. çaydanlıkları ile benzerlik oluşturuyor.

Nahçıvan'daki Son Tunç ve Erken Demir çağa ait yerleşimlerden bulunmuş çanak, kase, çömlek türlü kaplardan farklı olarak çaydanlıklarda "Hocalı-Gedebey kültürü"ne ait özelliklerin görülmesi Son Tunç-Erken Demir çağında bu bölgede Ortadoğu kültürü ile yerel kültürlerin (Nahçıvan ve Hocalı-Gedebey kültürü) birbirine etkisini gösteriyor. Fikrimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, çaydanlık türlü kil kapların temel üretim merkezi Nahçıvan ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile yanı sıra Urumiye havzası ve Doğu Anadoludur.

Nahçıvan seramikçileri tarafından Son Tunç-Erken Demir çağında kil kapların süslenmesinde basma, kazıma, zoomorf desenler, «Ş», «T», «M», «Y» biçimli süslemeler, tümör yapma ve dairesel batıklar, yuvarlak kabartmalar ve mantar biçimli çıkıntılar da kullanılmıştır. «Ş», «T», «M», «Y» biçimli desenler yerel seramikçiliğe mahsus süslemelerdir. Mantar biçimli çıkıntılı yapılanlar ve beyaz boyalı kil kaplar gibi "Hocalı-Gedebey kültürü"ne aittir. I Kültepe, Kükü, Yurdçu, Qızılburun ve diğer Son Tunç-Erken Demir çağı yerleşimlerinden bulunmuş bu türlü kil kapların benzerleri "Hocalı-Gedebey kültürü"ne ait yerleşimlerin bir çoğunda (Mingeçevir, Genceçay, Kaçbulaq ve b.) tesbit olunmuştur.

SONUÇ

Yapılan arkeolojik araştırma sonucuna dayanarak şunları söyleyebiliriz: Kemlikçilik, taş işleme ve seramikçilik Nahçıvan'ın en eski sanat alanlarından. Seramikçilikten farklı olarak kemlikçiliğin ve taş işlemenin tarihi daha eskidir. Bu sanat alanlarının tarihi Orta Paleolit çağından başlar. Tunc çağından itibaren metalürjinin gelişimi ile ilgili olarak kemik ve taş aletler az kullanılsa da var olmuştur.

Seramikçiliğin temeli Neolitik çağından başlamaktadır. Nahçıvan seramikçileri Neolitik çağından başlayarak çeşitli biçimde (nakışlı ve nakışsız olmak üzere) kil kaplar yapmışlardır. Bunlar biçim ve özellikleri üzere farklı gruplara ayrılıyolar. Kapların çeşitli biçimlerle yapılmasında ait oldukları dönemin özellikleri önemli yer tutmaktadır. Onların süslenmesinde seramikçinin işçilik yeteneğinin yanı sıra dini ideolojik görüşümleri de önemli yer tutmaktadır. Nahçıvan seramikçilerinin yapmış olduğu kil kaplar yerel özelliklerinin yanı sıra Güney Kafkasya, Ortadoğu, Urmiye Havzası ve Doğu Anadolu kültürlerine has özellik taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ABİBULLAYEV O.A.(1982) Eneolit i bronza na territorii Naxçıvanskoy ASSR, Baku, Elm, 314 s.

ALİYEV V.H. (1977) Azcıkərbaycan'da Tunç çağının boyalı kaplar kültürü. Bakü, Bilim, 163 s.

ALİYEV V.H., AŞUROV S.H. (1992) Mahta Tunç çağı anıtları // Azcıkərbaycan'da arkeoloji ve etnoqrafiya ilimlerinin son sonuçlarına ilişkin bilimsel konferansın malzemeleri. Bakü, s. 38-40.

ALİYEV V.Q. (1991) Kultura epoxi sredney bronzı Azcıkərbaydjana, Baku, Elm, 256 s.

AŞUROV S.H. (2002) Nahçıvan'ın İlk Tunç çağ seramigi. Bakü, Bilim, 157 s.

ASLANOV Q.M., VAİDOV R.M., İONE Q.İ (1959) Drevniy Minçeaur. Baku, AN, Azcık. SSR, 191 s.

- BAHŞELİYEV V.B. (2004) Nahçıvan'ın qedim tayfalarının manevi medenyeti. Bakü, Bilim, 320 s.
- BAHŞELİYEV V.B. (2007) Azcikerbaycan arkeolojisi. Bakü, Bilim, 238 s.
- BAHŞELİYEV V., MARRO C., AŞUROV S. (2008) Ovçular tepesi yerleşim yerinde arkeolojik kazcıklar // AMEA Nahçıvan Bölümünün Haberleri, s. 111-117.
- BAHŞELİYEV V., MARRO C., AŞUROV S. (2010) Ovçular tepesi (2006-2008 yılı çalışmalarının ilk sonuçları) (Tirst Pre Liminary Report the 2006-2008 seasons). Bakü, Bilim, 156 s.
- BAHŞELİYEV V., NOVRUZOV Z. (2010) Sirabda arkeolojik araştırmalar. Bakü, Oskar, 160 s.
- BAHŞELİYEV V.B., SEYİDOV A.Q. (2011) Halec seramiğinin özellikleri // AMEA Nahçıvan Bölümünün Haberleri, s. 77-86
- Brown T.B. (1951) Excavations in Turkey, 1948. Jon Murray Albemarle Street, w.XIX, London, 279 s.
- DJAFAROV A.K. (1992) Novaya mnoqoslannaya Masterskaya Ctoyanka Kazcıkma v Azcikerbaydjane. Rossiyskaya arxeolojiya, №2, s. 270 - 274.
- EDWARDS M.R. (1981) The Pottery of Havtavan Tepe VI B (Urmia Ware), İran, w. KIK, s. 101-140.
- HAMİLİN C. (1977) The early Second Millennium karbon assemblage of Dinka Tepe. Iran, p. 125-153.
- HABİBULLAYEV O.A. (1959) Kültepede arkeolojik araştırmalar. Bakü, Azcık. SSR. EA, 134 s.
- KUŞNARYEVA K.X., ÇUBINAŞVILI T.H. (1970) Drevniye kulturi Yujnoqo Kavkazcika. Leninqrاد, 191 s.
- KOŞAY H., TURFAN K. (1959) Erzurum-Karazcık kazcıkisi raporu. Türk Tarih Kurumu, Belleten XXIII, № 91, Ankara, s. 349-413.
- MURADOVA F.M. (1979) Kobustan tunc döneminde. Bakü, Bilim, 117 s.
- ORUÇOV A.Ş. (1989) İlk Ortaçağ'da Azcikerbaycanda seramik (IV-VIII yüzyıllarda). Bakü, Bilim, 72 s.
- ÖZFRAT A., MARRO C. (2003) 2002 yılı Van, Ağrı ve İğdir illeri yüzey araştırması. Araştırma sonuçları toplantısı, 1 cilt, Ankara, s. 16-32.
- ÖZFRAT A. (2004) Ağrı dağı arkeolojik yüzey araştırması. Güneşin doğduğu yer: Doğubayazcık sempoziomu. İstanbul, s. 89-102.
- SEYİDOV A.Q. (1993) Pamyatniki kura.arakskoy kulturi Naxçevani. Baku, 184 s.
- SEVİN V., ÖZFRAT A., KAVAKLI E. (2000) Van-Karagündüz Höyüğü kazcıkları (1997 Yılı Çalışmaları), Belleten LKIII/238, s. 847-882.
- SEYİDOV A., BAHŞELİYEV V. MAHMUDOVA V. (2010) Halec. Bakü, Bilim, 220 s.
- SEYİDOV A., BAHŞELİYEV V. (2011) Sederek. Bakü, Bilim, 184 s.
- SEYİDOV A.Q., BAHŞELİYEV V.B. (2002) Nehecirde arkeolojik araştırmalar. Bakü, 201 s.
- SEYİDOV A.Q. (2003) Nahçıvan m.ö. VII-II binyıllarda. Bakü, Bilim, 339 s.